

گزیده ای از:

نامه‌ها، اسناد و تلگراف‌های مرحوم آیت‌الله حاج میرزا ابوالمکارم زنجانی رحمت‌الله علیه

محمدرضا بهزادی
لیلی کرمی

مرحوم آیت‌الله حاج میرزا ابوالمکارم زنجانی از روحانیون طراز اول و از بزرگان علوم ادبی و اخبار و رجال و از خطبا و خوشنویسان بنام عصر قاجار می‌باشد. نام اصلی وی سید عزالدین محمد بن ابوالقاسم موسوی زنجانی است که به این عنوان شناخته نمی‌شود و بیشتر با عنوان حاج میرزا ابوالمکارم یا سید ابوالمکارم معروف است.

حاج میرزا ابوالمکارم در سال ۱۲۵۵ هجری قمری در شهر زنجان تولد یافته است. پس از تحصیل مقدمات در آن شهر، از وطن اصلی خویش به شهر قزوین نقل مکان کرد و در این شهر به تکمیل تحصیلات خود همت گماشت. پس از توقف و تحصیل در آن جا دوباره به زنجان بازگشت. در سال ۱۲۷۸ هجری قمری با برادر کوچکتر خود، مرحوم حاج میرزا ابوطالب به عتبات عالیات مشرف گشت و از محضر اساتیدی چون مرحوم شیخ مرتضی انصاری و فقیه ماهر سید حسین کوه کمری استفاده نمود. در نجف به مدت سه سال در پای درس شیخ مرتضی زانو زد و بهره‌ها برد. پس از وفات شیخ به حلقه شاگردان میرزای شیرازی و سید حسین کوه کمری پیوست و از محضرشان کسب فیض و دانش کرد و موفق به دریافت اجازه اجتهاد از استادش سید حسین کوه کمری گردید. ایشان در سال ۱۲۷۸ هجری قمری به زنجان مراجعت نمود و بعد به همراه پدر علامه و فاضل خویش (مرحوم آیت‌الله حاج میرزا ابوالقاسم زنجانی) برای انجام فریضه حج به مکه مشرف شد. پس از بازگشت به تاریخ سوم جمادی الاول ۱۲۹۲ هجری قمری پدر ارجمندش به دار آخرت شتافت و منصب قضا و فتوی و مرجعیت تام در زنجان به عهده ایشان محول

گردید تا انقلاب مشروطیت پیش آمد و در آن قضایا و تسکین فتنه‌ها و اصلاح امور عامه دخالت‌های نیکو فرمود. حاج میرزا ابوالمکارم یکی از ارکان مشروطه‌خواهی در زنجان بود و در این زمینه کوشش‌ها و مجاهدت‌های بسیاری نموده است. وی در مشروطه‌خواهان زنجانی تأثیر و نفوذ کلام داشت. خاندان عالم مجاهد ابوالقاسم موسوی زنجانی از اعظام و اعیان علما و رجال زنجان بوده و از معاریف به شمار می‌آمدند. در اواسط دوره سلطنت شاه طهماسب اول صفوی شیخ الطایفه مرحوم محقق کرکی قدس الله نفسه زکیه بر حسب دستور آن پادشاه به ایران آمد یکی از شاگردان برجسته اش یعنی جد‌اعالی حاج میرزا ابوالمکارم، سید سلیم طاب ثراه نیز او را همراهی می‌کرد. سید سلیم از علما و فقه‌های قرن ۱۲ هجری قمری بود و از شاگردان علامه مجلسی به شمار می‌آمد. این فقیه وارسته برای ترویج احکام شرع و احیای معالم دین مبین و زعامت خمسه و زنجان به سمت آن حدود روانه شد و خاندان ایشان در زنجان استقرار یافتند. درباره پدر حاج میرزا ابوالمکارم در کتاب *المآثر و الآثار* چنین آمده است: «حاج میرزا ابوالقاسم موسوی مجتهد زنجانی از روسای بزرگ مذهب جعفری بود و در فتنه بابیه زنجان زحمات زیادی تحمل کرد و به دین و دولت خدمات نموده در فقه و اصول و عدد و حدیث و غیرذلک کتابهای سودمند ساخته، همانا به دارالسعاده زنجان از چندین قرن تا این زمان احدی ریاست و نفاذ امر و بسط ید او را به هم نرسانیده.» سید ابوالقاسم موسوی سه پسر داشت که بزرگ‌ترین آنها حاج میرزا ابوالمکارم و دو فرزند دیگر به ترتیب حاج میرزا ابوطالب مجتهد و حاج میرزا عبدالله بودند. همچنین سید ابوالقاسم دارای تمول فراوان بود و املاک و مستغلات بسیاری بود که پس از وفاتش تمامی آنها به فرزندانش به ارث رسید و از این جهت مرحوم ابوالمکارم دستگاه مفصلی در زنجان داشت. مورخان و شرح حال نویسان متأخر و بزرگ شیعه بیش از همه شخصیت والا و عظیم حاج میرزا ابوالمکارم را ستوده‌اند. سید محسن امین محقق معروف در تاریخ رجال و صاحب کتاب *اعیان الشیعه* می‌گوید: «سید ابوالمکارم مردی دانشمند، بلند همت، جامع مکارم اخلاق، دارای سعه صدر و استادی چیره دست در علوم ادب، فقه، رجال و حدیث می‌باشد». شیخ آقا بزرگ طهرانی او را عالمی دانشمند و فقیهی نام آور معرفی می‌نماید. در کتاب *المآثر و الآثار* پس از ارائه شرح حال مختصر درباره پدر ایشان چنین آمده که: «سه فرزند دانشمندش شهرت تامه و ریاست عامه دارند و شرعیات آن مرحوم [حاج ابوالقاسم] در زنجان الیوم با شریعتمدار قدوه *العلما العظام* حاج میرزا ابوالمکارم است». شیخ موسی زنجانی در کتاب *الفهرست المشاهیر علما زنجان* درباره ایشان چنین می‌نویسد: «موقعیت ایشان در فضل و بزرگی مشهورتر از آن است که نیازی به تذکر و توضیح داشته باشد. این بزرگوار دارای کتابهای ارزشمند و اشعاری زیبا به عربی و فارسی است». نقش حاج میرزا در شکل‌گیری و به ثمر نشاندن مشروطه‌خواهی در زنجان بی‌نظیر و از این لحاظ می‌توان ایشان را یکی از سردمداران روحانیت مشروطه‌خواه در زنجان دانست و نقشی کم‌تر از علمای هم عصرش در دیگر بلاد ایران نمی‌توان برای این مرد بزرگ تصور کرد. نفوذ روحانی و سیاسی آن مرحوم در جریان قضاوت و فتوی و رسیدگی به امور شرعیه مردم در زنجان و حواشی آن نشان از جلال و شوکت ذاتی ایشان در نزد خواص و عوام آن شهر دارد. حاج میرزا همچنین مانند پدرش مورد اعتماد شخص شاه و صدارت عظمی بوده است. محمد حسن خان اعتمادالسلطنه که از

دوستان میرزا ابوطالب بوده، شرح مسافرت خویش همراه موکب شاهی به زنجان و مشرف شدن به دیدار مرحوم میرزا ابوالمکارم را این چنین در خاطراتش به تصویر می کشد: «در زنجان اطراق است، صبح زود دیدن حاج میرزا ابوالمکارم ملای بزرگ زنجان رفتیم. برادرش میرزا ابوطالب در تهران با من دوست است ...» مرا به اصرار دعوت به ناهار کرد، قبول کردم». این عالم ربانی و مجاهد نستوه پس از عمری ارشاد و دعوت مردم به سمت حق و حقیقت و جهاد در راه اعتلای وطن مألوف اسلامی خویش در غروب روز شنبه ۲۶ ماه ربیع الاول ۱۳۳۰ هجری قمری در زنجان وفات یافت. در تجلیل از این مقام روحانی و بزرگ همه شهر یکپارچه تعطیل شد و تشییع بسیار بزرگی از پیکرش به عمل آمد. مراسم نماز بر جسد او توسط مرحوم میرزا مهدی (خواهر زاده اش) به انجام رسید و در جوار مقبره پدر عالی مقامش معروف به بقعه میرزا دفن گردید. از آن مرحوم آثار و تالیفاتی چند که نشانگر مراتب علمی او می باشد باقی مانده که عبارتند از:

- ۱- مفتاح الظفر در زمینه احکام نماز مسافر.
- ۲- التحية المباركة در احکام الاسلامیه.
- ۳- شرح دعای کمیل.
- ۴- کتاب لطایف الکلام در تحقیق حکم ظروف زرین و سیمین و حرمت استعمال آنها.
- ۵- معارج الرضوان در اصول و فروع، این کتاب به شیوه و روش زیبا و بدیعی به نگارش در آمده و علامه میرزا عبدالله کاوندی شاگرد مجدد شیرازی با اشعار خود که در ابتدای کتاب آمده، آن را ستوده است.
- ۶- رساله مختصر در کیفیت توفیق بین آیات قرآن در خلق سماوات و ارض.
- ۷- رساله‌ای در مسئله رد الشمس در جواب یکی از علمای عامه.
- ۸- رساله‌ای به فارسی به نام صبح صادق در مسائل اجتماعی و راه اصلاح آنها.
- ۹- کتاب سوانح سفر حجاز به نظم و نثر.
- ۱۰- حواشی بر رسائل ریاض و برخی از کتب دیگر.

۱۱- قصیده هایی به زبان عربی و فارسی. کتابخانه علم انسانی و مطالعات فرهنگی

اسنادی که در این بخش معرفی می گردد نشان دهنده زندگی خصوصی، اجتماعی و هم چنین مجاهدت این عالم ربانی در شکل گیری مشروطیت و قانون مداری در زنجان می باشد. این تعداد اسناد از مجموعه شخصی نگارنده اول گزینش گردیده و به حول و قوه الهی همراه با شرح کامل احوال حاج میرزا ابوالمکارم و خاندان موسوی زنجان آتیه، در فصلنامه تاریخ معاصر ایران به طور مبسوط به طبع خواهد رسید.

کتابنامه:

- آقا بزرگ طهرانی، محمد حسین، الذریعه الی تصانیف شیعیه، نجف اشرف و تهران، اسلامیه، ۲۸، ۱۳۵۹-۱۳۱۵.
- افشار، ایرج، روزنامه خاطرات محمد حسن خان اعتماد السلطنه، تهران، امیر کبیر، چاپ دوم، ۱۳۵۰.
- بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران در قرون ۱۳، ۱۲، و ۱۴ هجری، جلد اول، تهران، زوار، ۱۳۴۷.
- شکوری، ابوالفضل، خط سوم در انقلاب مشروطیت ایران، زنجان، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱.

- فرمانفرمایان، حافظ، کتابشناسی تاریخ مشروطیت ایران، فهرست توضیحی از مأخذ و کتب و مقالات چاپی درباره تاریخ مشروطیت، تهران، امیر کبیر، ۱۳۴۵.
- موسوی، محمد مهدی، خاطرات احتشام السلطنه، تهران، زوار، ۱۳۶۷.
- موسوی زنجانی، ابراهیم، تاریخ زنجان: علما و دانشمندان، تهران، کتابفروشی مصطفوی، ۱۳۵۲.

ن بهار / اداره تلگرافی دولت عالی ایران - صفحه

نمبره	عدد کلمات	تاریخ اصل مطلب		اطلاعات
۵۱	۱۲۰	روز	ساعت	
<p>جناب ستاد بهار در مدح محترم کمالی که در محترم دام و فضلایم به سرانجام بهر امر بهر و در محترم به نظر دولت بر آن که باشد و در این محترم جناب ستاد بهار ستاد بهار در قده اسلام از خون مقدس و است فضله در در واقع بر دولت و در محترم بر بیاید با بر سر کبر از این گونه بهر مناسبت محترم از جناب ستاد بهار در این محترم در این محترم مطیع می‌شود و در این محترم در این محترم در این محترم در این محترم محترم در این محترم در این محترم در این محترم در این محترم در این محترم مطیع می‌شود و در این محترم در این محترم در این محترم در این محترم در این محترم</p>				
<p>بتاریخ ۱۶ شهر رمضان ساعت دقیقه روز تیل سنه ۱۳۲۶</p>				

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱ / پائیز ۱۳۸۸

اخیراً تلگراف در کتبی علمای ایران

اطلاعات	نام صحیح اصلا مطلب		مذکورات	تاریخ
	ساعت	دقیقه		

این مطلب در روزنامه

جناب آقای سرمد در روز پنجشنبه ۲۰ شهریور ۱۳۰۸ در روزنامه کیهان
 در روز دهم که جناب ماسریر از دو بعد ظهر دعوت فرمودند این است گفته هر چه بسیار
 ملامت و تاتف ظاهر شد و در این است در این است که در این است که در این است
 که در این است که در این است که در این است که در این است که در این است
 که در این است که در این است که در این است که در این است که در این است

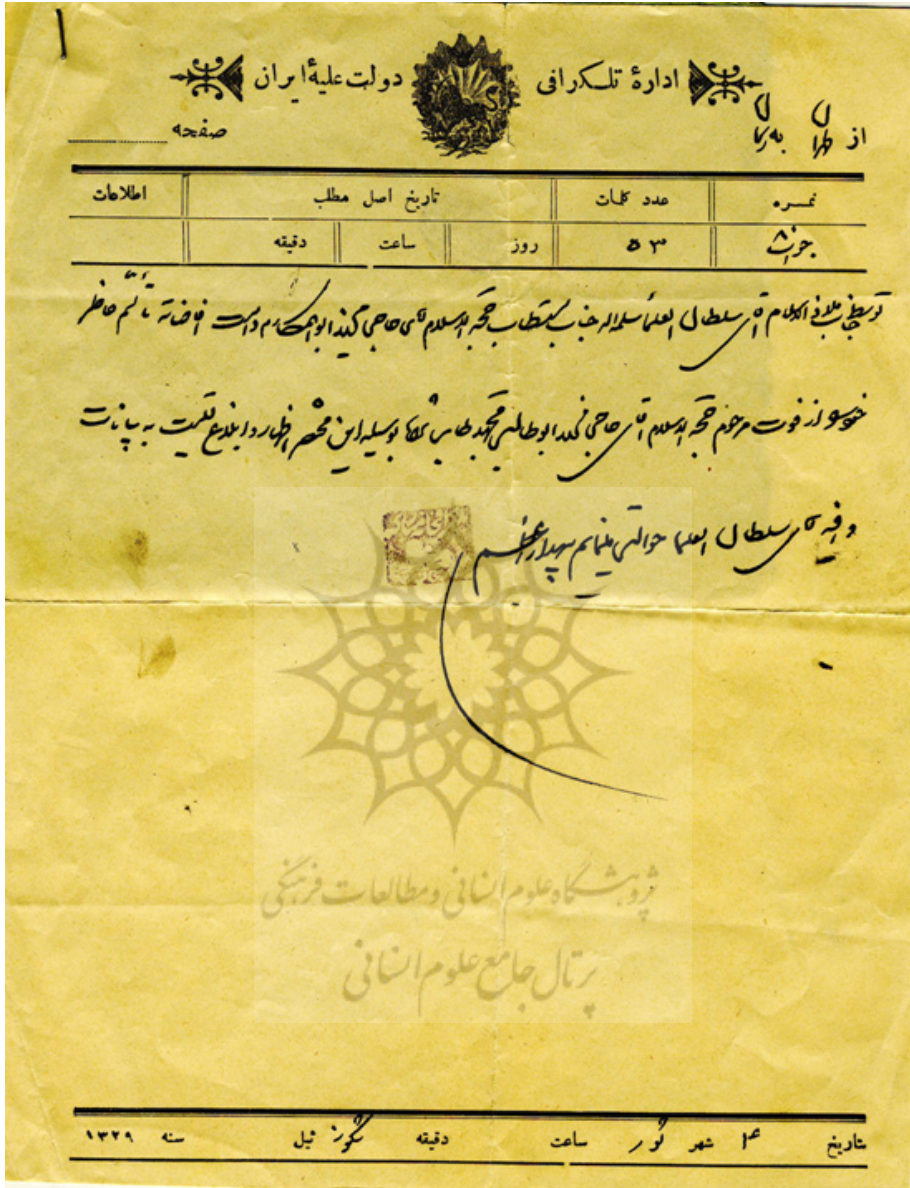
بواسطه تلگرافخانه

بنابراین ۲۰ شهریور ۱۳۰۸ ساعت ۱۰ دقیقه

کیزده مطلب	کپی شده	تاریخ	دقیقه
۳۳	۳۳	۳۳	۳۳

پیام بهارستان / ۲۰، س. ۲، ش. ۵ / پانزیر ۱۳۸۸

تلگراف صدر اعظم جهت اظهار تاسف از وفات ابو عبدالله موسوی

پیام بهارستان / س. ۲۵، ش. ۲ / پائیز ۱۳۸۸

تلگراف سپهدار اعظم جهت عرض تسلیت وفات حاجی میرزا ابوطالب موسوی

از مرقع به **ل** اداره تلگرافی دولت علیه ایران **ل** صفحه

نمره	عدد کلمات	تاریخ اصل مطلب		اطلاعات
جواب ۱۱	۶۶	روز	ساعت	دقیقه
<p>خبرست جناب بطاب قلم به سلام آن سرع کذا ابو حکام محمد دوست ان شاء الله معصرت جناب سطر علی هم نیست جنس ترا پلیم عهد نیست و عا جلد رخص نهانید و الله به ان بخش در جناب سطر علی با کمال شوق و اثر کم بر رسمیت دارد و نیز از بعضی از اعضا و درار که بظن نظام نامه باشد سر از آن نظام نامه سر جرح و تعمیر خواهد شد سپیدار اعظم</p>				
<p>پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رتال جامع علوم انسانی</p>				
<p>تاریخ ۸ شهر محرم ۱۳۲۷ ساعت دقیقه نیل سن ۱۳۲۷</p>				

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵ / پانیز ۱۳۸۸

تلگراف سپیدار اعظم جهت بررسی کارهای انجمن ولایتی زنجان و خمسه

از پن بهار / ادارهٔ تلگرافی دولت علیهٔ ایران / صفحه

نمبره	عدد کلمات	تاریخ اصل مطلب	اطلاعات
نهم خرداد ۷۶	۱۳۳	روز ساعت دقیقه	

جناب مستطاب سر قهرار ملذذ بنام کرامت کماله که ابوالحسن محمد سلیمان بن علی خانی خانبهادر و
 در امر و نظارت و علم خود بر مطلع شدم خاطر خیر و مسوق است در در نظر کار که اینها بگونه
 مفید و بر محکم منظم اند و در هر صورت که است بخواهید نظر من بخواهم دیگر حکومت بدارد باز
 دلم و حکم کنم در وضع حکومت بدارد به چهارم ساله که در این به حکومت کنم بکنم
 در فوراً اقدامات بر نموده در نظر کار که اینها در وضع حکومت بر آید خانبهادر بنام مستطاب علی امیر کوکوندی
 در وضع و اصلاح نفع خاندان دار به حکومت بدارد بفرماید با عرض وقت و صلاح حال ز قهرار بنام کماله
 ترتیب دست بر بندار تا بس عظیم

بنا تاریخ ۲۴ شهریور ۱۳۳۴ ساعت دقیقه نیل سنه ۱۳۲۴

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۰، ۲۰ ش / ۵ / پائیز ۱۳۸۸

تلگراف اتابک اعظم در تأیید عزل مظفر الدوله حکمران زنجان

از طرا بهر ل

ادارهٔ تلگرافی دولت علیه ایران

صفحه

اطلاعات	تاریخ اصل مطلب	عدد کلمات	نمیره
	ساعت	۴۰	۳۰۳۰
	دقیقه	روز	

حضرت ویر فخر سبطن بلاد اندام تحفه به سلام کرامت کبیرا بوم کرم محمد در است رفعت

اسید دارم ان شاء الله الی همین ز فخر کادر کف فیض بیکرت حضور باریک نواز سید محمد محمد مبارک نور سیدم

فراست حاج محمد نظر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ	ساعت	دقیقه	سنة
۱ شهر ۱۳۸۸			۱۳۲۶

پیام بهارستان / ۲۵، س. ۲، ش. ۵ / پائیز ۱۳۸۸

تلگراف حاج مهدیقلی مخبر السلطنه هدایت

از **جناب به ری** - ادارهٔ تلگرافی دولت علیه ایران - صفحه

نمره	عدد کلمات	تاریخ اصل مطلب		اطلاعات
۲۱	۱۴۳	روز	ساعت	دقیقه

تو بخواست بطلب بر غیر از کارناپ بصدور نماید تا خدمت فرزندش بنیاد بطلب بر غیر از کارناپ
 محبت ابدی که در کمال کمال است بر ما بهر از عرض از حضرت ما به از تمام بلا طغیان علی شریعت فوراً
 تمام فرمایند و تمام خصوصاً از این از طرف حضرت علی که این تمام بنیاد بطلب بر غیر از کارناپ
 غیر از آنکه از محضر بنده خبر آید که آن از خود ملاحظه فرمایند و چون سابق بظهور ابدی بطلب بر ما به تمام در تمام
 در غیر و منفعت بنده که در آن اطلاع و در بعضی خان بخوابد با تمام اینها که در اینها که بر ما به تمام در این
 آن در اینها که بخواهد با اطلاع همان بر غیر از کارناپ بطلب بر ما به تمام در اینها که در اینها که
 در بطلب بر غیر از کارناپ بطلب بر ما به تمام در اینها که در اینها که

بتاریخ	شهر	ساعت	دقیقه	رُتیل	سنه
۱۶					۱۳۲۴

پیام بهارستان / س. ۲۵، ش. ۵ / پائیز ۱۳۸۸

تلگراف میرزا مهدی خان کاشی وزیر همایون جهت رسیدگی به املاک حاج میرزا ابوالمکارم

 ادارهٔ تلگرافی دولت علیه ایران

از ۱۸ بهرگال

صفحه ۴

اطلاعات	تاریخ اصل مطلب			عدد کلمات	نمبره
	دقیقه	ساعت	روز	۶۰	جور ۱۵
<p>خاستگاه مذکور نام مرحوم گنبد ابراهیم کرم محمد سلیمان تلگراف کار توسط پان ابراهیم طایر بهنجیر رضاشهر زنجن ری در محله نعم حکم ال جظه سرد حسن زعمال و خندان لویا را مورد نسبتی به این زیند و کهنه نموده ۲۸ هر سحر ۱۱۷ و نورس دهنه</p>					
					
					
<p>پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی رتال جامع علوم انسانی</p>					
<p style="text-align: right;">تاریخ ۹ شهر صفر ساعت دقیقه هنوز نیل . س ۱۳۲۹</p>					

پیام بهارستان / ۲۰ د، س، ۲۰ ش، ۵ / پائیز ۱۳۸۸

تلگراف وزارت داخله جهت وصول دستخط رضایت از حکمران زنجان

شماره ثبت	شماره کتاب	 اداره تلگراف دولت علی‌نابان	داده شد	نوع قبض
ز	ص ۱۷		شوسط	
تاریخ مطاب	تاریخ اصل مطاب		ساعت	دقیقه
۱۱ برج کویون ساعت دقیقه	۱۱ برج کویون ساعت دقیقه		از ظهر	گرمیده
از ظهر قسم مطاب	از ظهر سنه ۱۳۲۹		اطلاعات	

بایان کنایه، ان هذرا لایم، هر صیحه کمد او ایضا هم در صیحه سیده شاه محمد در این دنگ
 در این موضع در حکومتی غمگینیم ایضا و لازم بود که این سید در این موضع خواهد بود که بوی غم
 میفرمودند، هر صیحه نظم بنظم در روزهای محرم لایق و طبع خواهد و چنین لغاتی و جملاتی خواهد
 سرور و طوفان و هم آید و در این وقت بجز به حکم آن غمگین، امور دلچسب خواهد بود
 با نصیحت و دستور که در حکمتی خوانند گوید بر این عموم که ای از این خبر انساب
 خوشتر است و دستور را هم در مقام دانستیم، اما این خوانند که این است ۱۳۲۹
 دستور در قسم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 کتابخانه ملی و موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱

تلگراف وزارت داخله در باب انتصاب نظم السلطنه به حکومت زنجان و خمسه

روز چهارشنبه ۲۲ محرم ۱۱۴

حضرت خیرتغاب ملذذ بنام تاج‌السلطنه صاحب کتب و کتب مطبوعه
 انعامت و عظم مقام و نبوت انکسوف و غیره در کتب و کتب مطبوعه
 حکومت اینها بیخبرترین بافت است در کتاب و کتاب در علم
 و با دستور هم‌دستی لذت‌مند در کتب و کتب مطبوعه
 برین خواننده‌ها در کتب و کتب مطبوعه
 هر دم در در کتب و کتب مطبوعه

 شاهنشاهی ایران
 وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
 کتابخانه مجلس شورای ملی
 تهران

پیام بهارستان / ۲۰ د، ۲۰ س، ۲۰ ش / ۵ / پانز ۱۳۸۸

تلگراف وزیر جنگ در بررسی شرح اغتشاش در زنجان

۱۳۲۹
عاشور ماه
۲۸۳۱

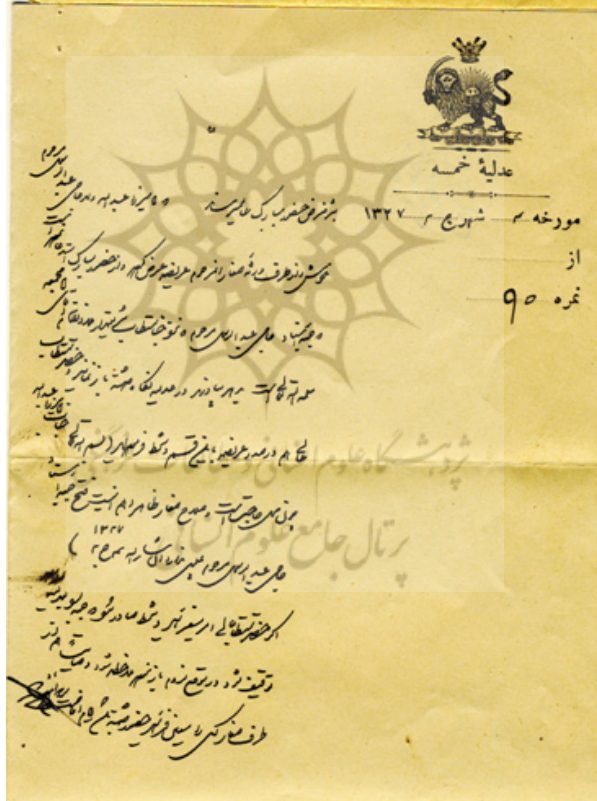
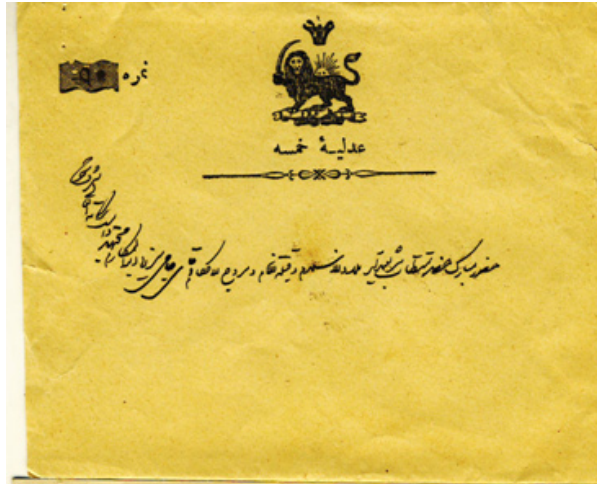
حضرت برادر خضر سبط شریف تبریز را در سال ۱۲۸۴ هجری قمری حاج میرزا ابوالکلام محمد باقر در تبریز

در سنه ۱۲۸۴ هجری قمری از درانت مصداق امر ۲۰ خند زنده خضر مبارک کج
شیرین بودم و فریبم به هر دو سید محرم خورشید هزار رضع ناخوشی می‌کردند
گمانسته بودم و عاده برکت رضع که در آن نرسیده است بقدر و نهد
در اینها بود رضع لطیف حاج علی شریف و نرسیده است

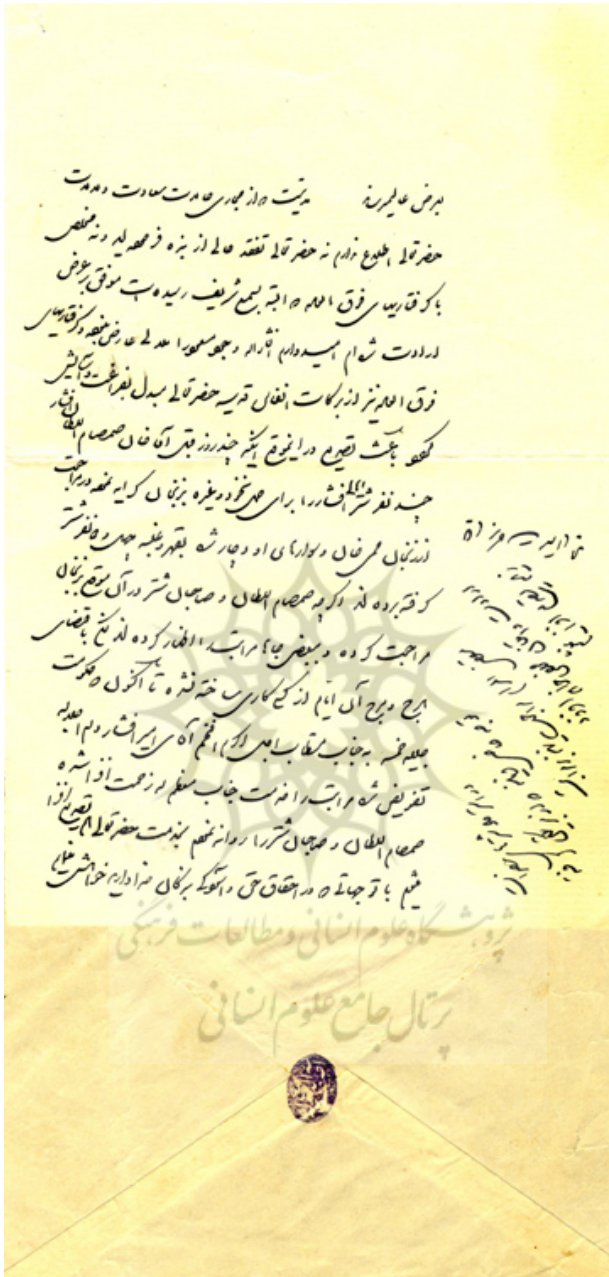
پژوهشگاه علوم انسانی / اطلاعیه شماره ۱۳۸۸
پرتال جامع علوم انسانی

پیام بهارستان / ۲۵، ۲۰، ۲ ش / ۵ / پائیز ۱۳۸۸

عریضه عدلیه خمسه جهت رسیدگی و دستخط حاج میرزا ابوالکلام در زیر آن

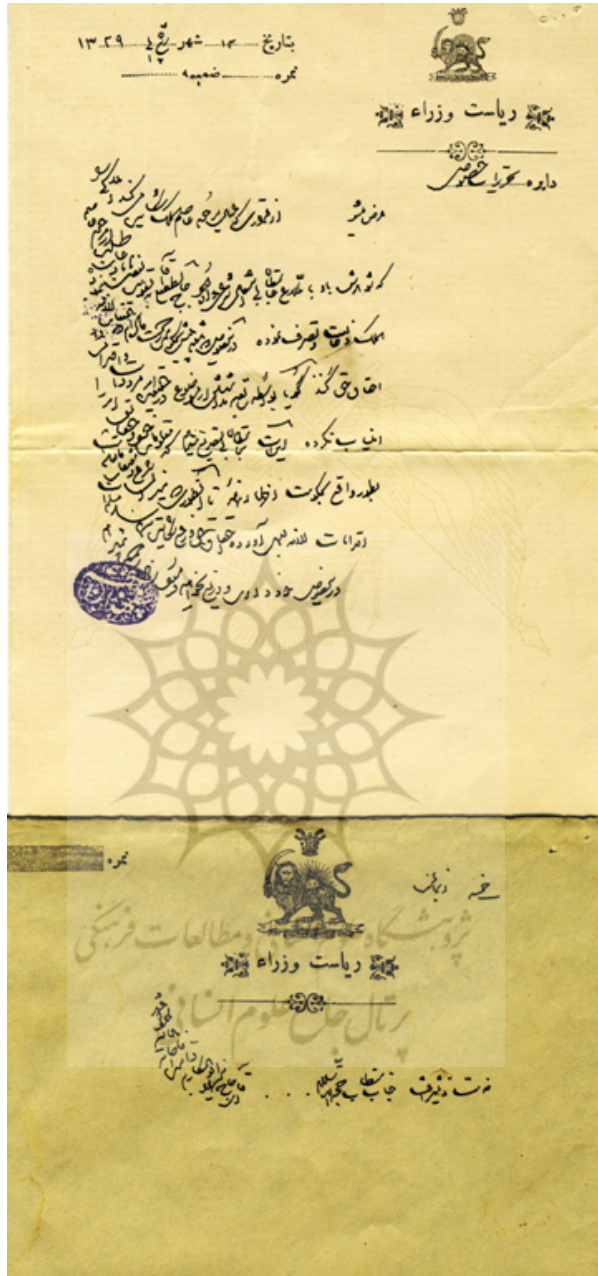

نامه درخواست عدلیه خمسه جهت صدور دستخط

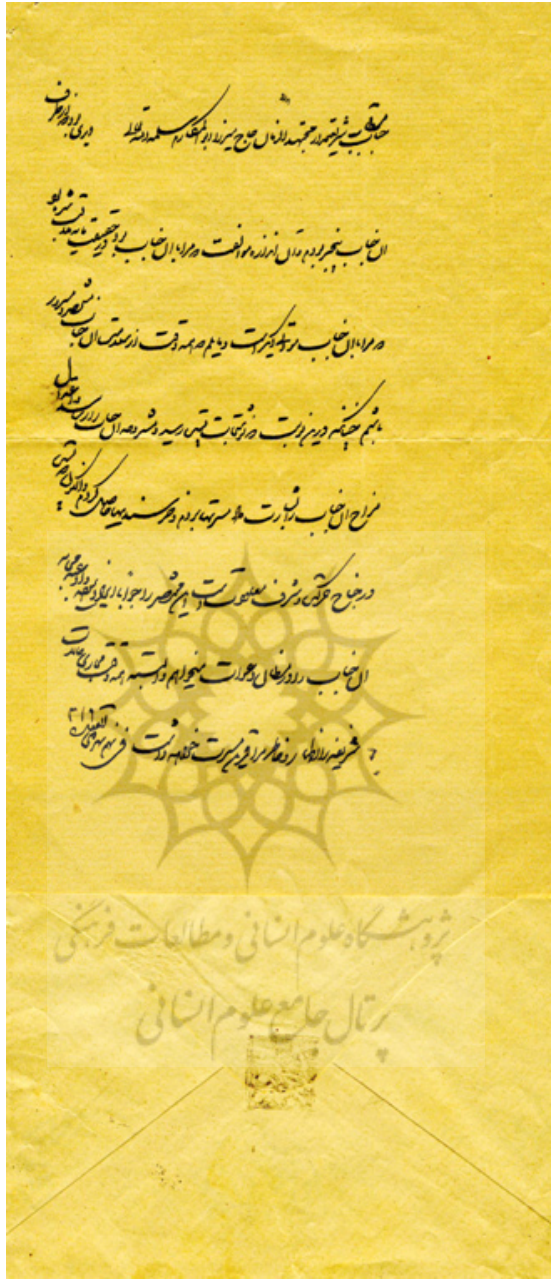
نامه میرزا صالح خان آصف الدوله حاکم زنجان

نامه خصوصی سپهبدار اعظم

نامه خصوصی از شاهزاده سالار الدوله

